

**ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ імені Г.С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

Матюх Тамара Миколаївна

УДК 111.852: 159.942 (043.3)

ЕМПАТІЯ ЯК ТРАНСЕСТЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Спеціальність 09.00.08 – естетика

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Національному університеті водного господарства та природокористування, Міністерство освіти і науки України, кафедра філософії

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор
Наконечна Ольга Павлівна,
Національний університет водного
господарства та природокористування,
Міністерство освіти і науки
України, завідувач кафедри філософії;

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
Онщенко Олена Ігорівна,
Київський національний університет театру,
кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого,
Міністерства культури України,
завідувач кафедри суспільних наук;

кандидат філософських наук, доцент
Холодинська Світлана Миколаївна,
Державний вищий навчальний заклад
«Приазовський державний технічний
університет» (м. Маріуполь), Міністерство
освіти і науки України, доцент кафедри
філософських наук та історії України.

Захист дисертації відбудеться “26” лютого 2016 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.161.01 в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий “ ____ ”січня 2016 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор філософських наук**

Т. В. Гардашук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Онтологічний і антропологічний поворот сучасної західної філософії змінив уявлення щодо призначення естетики, яка з кінця ХІХ ст. активно взаємодіє з різними, передусім, гуманітарними науками. Це, з одного боку, розширює міжнауковий характер естетики, а з іншого, – значно збагачує її поняттєво-категоріальний апарат. У зв'язку з цим актуалізується дослідження емпатії як трансестетичного феномену. Нагальність таких досліджень обумовлена наступними чинниками. По-перше, зважаючи на розширення меж дослідницького простору естетики, що пов'язане з глибоким переосмисленням традиційних для неї питань та віднаходженням їх нових вимірів і зрізів, поняття «емпатія» постає актуальним для розвитку поняттєво-категоріального забезпечення сучасної естетики.

По-друге, на наш час проблема емпатії поступово переходить у міжнаукову сферу та постає об'єктом пильної уваги естетики, філософії, соціології, педагогіки, нейрофізіології й практично всіх галузей психологічної науки. На тлі значної теоретичної та практичної значимості особливо проблемним є надзвичайно високий рівень багатозначності, невизначеності поняття «емпатія». Кількість досліджень, присвячених емпатії, постійно збільшується. Проте ці праці висвітлюють окремі аспекти емпатії та не дають цілісного філософсько-естетичного розуміння даного феномену. Вивченість емпатії як трансестетичного феномену залишається недостатнім.

По-третє, загострення міжкультурних та світоглядних проблем призводять до міжособистісної та комунікативної кризи. В сучасному суспільстві у взаєминах між людьми відчутно зменшується здатність до спів-переживання почуттів «Іншого». Емоційна замкненість, в свою чергу, призводить до збіднення людської властивості творити та сприймати мистецтво. Це обумовлює інтерес до вивчення духовно-ціннісного аспекту творчості. Адже, саме завдяки творчості людина досягає загальнолюдської духовної гармонії та спрямовується на шлях самовдосконалення. У зв'язку, з цим емпатія як можливість бути «Іншим», одночасно залишаючись самим собою, потребує особливої уваги сучасних дослідників.

По-четверте, емпатія виступає одним із способів почуттєвого пізнання світу, зокрема, міжособистісного пізнання в процесі розуміння «Іншого». У цьому виявляється додатковий аспект актуальності проблеми, пов'язаний з її соціальною значимістю в контексті необхідності подолання конфліктів, які виникають у взаємовідносинах як індивідуальних, так і надіндивідуальних суб'єктів – етносів, країн, цивілізацій. При цьому виявляється так званий «надмовний» рівень емпатійного пізнання «Іншого».

По-п'яте, оскільки сфера мистецтва є суттєвою частиною естетичної науки, дослідження емпатійного виміру мистецького процесу теж належить до актуальних проблем естетики, розв'язання яких безпосередньо пов'язане з обґрунтуванням можливості створення та сприйняття творів мистецтва в

його видовій специфіці як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Неможливо вивчати окремий вид мистецтва, абстрагуючись при цьому від ролі особистості творця та реципієнта, а також від процесів, що зумовлюють акти творчості та співтворчості. Це означає, що аналіз емпатії як необхідної умови творчої діяльності є визначальною передумовою дослідження мистецтвознавчої сфери естетики. Аналіз творчої природи емпатії у різних видах мистецтва та їх синтез взаємопов'язаний із низкою суміжних проблем, зокрема, з проблемами художньої творчості та специфікою творчого процесу.

Кожна із зазначених проблем окремо перебуває в полі зору сучасної естетичної науки, але їх розгляд в контексті емпатії виявляє нові теоретичні аспекти, які поглиблюють та корегують рівень опрацювання цих проблем. Отож, можна стверджувати, що широке коло питань, які охоплює проблема емпатії як трансестетичного феномену, імпліцитно «вписані» в теоретичний контекст сучасної естетики.

Ступінь розробленості проблеми. Наявні дослідження з проблеми емпатії містять вагомі передумови для її вивчення як трансестетичного феномену. У даній роботі бралися до уваги результати досліджень емпатії у галузі естетики, філософії, етики, культурології, соціології та психології.

Термін «емпатія» походить від грец. «εμπάθεια» – співпереживання. У вітчизняній і зарубіжній психології є значна кількість досліджень спеціально присвячених емпатії або таких, які виходять на дану проблему в інших ракурсах. У цих роботах міститься опис і певне осмислення різних сторін даного феномену. На думку деяких авторів (Т. Гаврилова, Ю. Гіппенрейтер, Т. Карягіна), можна виділити три етапи дослідження емпатії: емпатія як емоційний феномен, як афективно-когнітивне явище, як альтруїстична поведінка у відповідь на переживання іншого та сприяння йому. Ця структуризація, звісно, не охоплює всього різноманіття і тенденцій дослідження такого важливого та складного явища як емпатія. Слід зазначити низку напрямів вивчення емпатії, що певною мірою перетинаються з вказаними вище. Зокрема, У. Бронфенбреннер, Р. Даймонд, Дж. Мід розглядали емпатію як «здатність прийняти роль іншої людини». А. Бодальов, Л. Виготський, Т. Гаврилова аналізували роль емпатії в міжособистісних стосунках. У літературі також описано функціональний і феноменологічний аналіз емпатії (Н. Сарджвеладзе, М. Обозов); дослідження її поведінкових форм (В. Петровський, П. Симонов). Даний феномен презентований як «розумова комунікація», тобто як осмислення внутрішнього життя іншої людини (А. Ковальов і Т. Шибутані); як взаємодія розумових й емоційних сторін особистості (В. Бойко, Н. Сарджвеладзе, Г. Міхальченко, В. Петровський); як сукупність емоційних, когнітивних і поведінкових змінних (Ю. Менжеричька); як інтуїтивне пізнання емоційного стану іншої особистості (В. Бойко, А. Івін, А. Ковальов, Т. Шибутані). Відмічався зв'язок емпатії та розуміння (Ф. Василюк). Разом із тим, дослідники виявили важливі аспекти емпатії в процесі пізнання (М. Аргайл, А. Бен, Т. Ліппс, Т. Рібо, М. Хоффман). Роль емпатії в психотерапії розглядалася з точки зору взаємозв'язку афективних і когнітивних процесів

(Х. Кохут, В. Лейбін, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм, К. Юнг), з позицій екзистенційної психології (Г. Етчегоян, К. Ясперс), гуманістичної психології (Дж. Іган, К. Роджерс). Існує окремий напрям дослідження – «емпатійний психоаналіз», що передбачає залученість психоаналітика в досвід пацієнта (А. Фройд, Л. Шерток, Ф. Рустан). Таким чином, психологами і психотерапевтами було піднято значний пласт досліджень з вивчення емпатії, що являє собою одну з важливих конкретнауккових передумов для філософсько-естетичного дослідження, яке базується на осмисленні емпатії як специфічного механізму, що становить основу почуттєвого пізнання світу.

У філософії феномен, який сьогодні називають емпатією, розглядався, починаючи з античності, але він позначався як «симпатія» (від грецького *symp* (з'єднання, взаємодія) *patheia* (від *rathos* – страждання, хвороба), що означає спів-страждання (Сократ, Платон, Аристотель, А. Августин, Ф. Аквінський). Пізніше, поняття «симпатія» було ретельно розроблено А. Смітом, Г. Спенсером і А. Шопенгауером. Близькою за змістом була також розробка поняття «вчування» (нім. *Einfühlung*) у німецькій філософії й естетиці Т. Ліпса, Ф. Фішера. Філософи різних напрямків (феноменологія, герменевтика, екзистенціалізм) зверталися до вивчення природи даного феномену: Е. Гуссерль (дослідження феномену інтерсуб'єктивності), Е. Штейн (феноменологія релігії), Г. Гадамер (емпатія і мова); М. Гайдеггер (розвиток концепції «розуміючого буття-один-з-одним»), М. Шелер (розробка теорії симпатії як інтенціонального акту, спрямованого на пізнання особистості іншого як найвищої цінності). К. Ясперс, вивчаючи особливості раціонального пізнання, розглядає і деякі аспекти пізнання через вчування. Дослідження природи інтуїції А. Бергсона також слід віднести до «переліку» питань, що дозволяють зрозуміти природу емпатії. Розгляд емпатії як одного з механізмів міжособистісного пізнання позначає його «прорив» у сферу філософії як процесу, що дозволяє розуміти «Іншого» (М. Бахтін, М. Каган). Сучасні філософські дослідження також розглядають різні аспекти емпатійного процесу: Є. Басін (дослідження «точок дотику» художньої творчості та емпатії), О. Кубанова і Ю. Шилков (проблеми інтерсуб'єктивності), В. Філатов (розуміння «Іншого»), В. Юрчук (вивчення суті емпатії). В. Пузиревський докладно аналізує етапи визнання, дискредитації та реабілітації емпатії в сучасній західній філософії, відзначаючи, що даний феномен може бути віднесений до сфери гносеології «Іншого». І. Лазарева також стверджує, що емпатію можна характеризувати як спосіб пізнання, за допомогою якого стає можливим отримання більш детальної інформації про пізнаваний об'єкт.

Для емпатійного пізнання істотним є те, що воно розвивається в контексті суб'єкт-суб'єктної, діалогічної взаємодії. У цьому зв'язку важливими передумовами розуміння емпатії є, по-перше, дослідження природи суб'єктивної реальності (М. Бахтін, Е. Гуссерль, Д. Дубровський, Ю. Шилков), по-друге, осмислення діалогічного характеру людського, в тому числі соціального, буття (М. Бахтін, М. Бубер).

Емпатія – один із регуляторів взаємовідносин між людьми. У зв'язку з цим важливим аспектом виступає проблема розуміння (А. Брегадзе, Г. Гадамер, В. Дільтей, В. Знаков, П. Рікер, Ф. Шлейермахер, М. Гайдеггер). У роботах М. Беннета, Д. Дубровського, С. Мейена, Е. Фромма розвинуті ідеї, пов'язані зі спробою зрозуміти природу діалогу через переживання, співчуття, емпатію. Варто наголосити на внутрішньо пов'язаний з емпатійним пізнанням феномен любові. Ця тема була започаткована у роздумах А. Августина, і пізніше розвивалася в працях В. Губіна, П. Сорокіна, В. Франкла, Е. Фромма, М. Шелера. Показано, що любов дозволяє пізнати «Іншого» незалежно від відмінностей, а тому може виступати в ролі «демонстрації» процесу емпатії в міжіндивідуальному та міжкультурному діалогах, в творчості (художній, науковій, технічній) та в пізнанні природи. При цьому виявляється свого роду «надмовний» рівень емпатії. Так, С. Бочкарьова розглядає емпатійне пізнання як когнітивний процес, що сформувався в сфері суб'єкт-суб'єктної взаємодії і відкриває пізнавальні можливості, принципово недоступні емпіричному та раціональному пізнанню.

Можливості художньої творчості з позиції спів-переживання, співчуття, спів-страждання відзначалися ще Аристотелем. У кінці ХІХ – початку ХХ століття в естетиці та психології широко розповсюджується теорія вчування Т. Ліппса. Пізніше Т. Фішер акцентує увагу на такому понятті, як «пасивне вчування», а К. Гросс, Р. Фішер, І. Фолькельт – на «активному вчуванні». Психологічна теорія Т. Ліппса в подальшому є орієнтиром для дискусій про емпатію. Про особливості створення та сприйняття художнього образу через вчування писали Р. Арнхейм, Є. Басін, Н. Берхін, В. Б. Блок, І. Герасимова, Н. Дмитрієва, І. Ільїн, С. Раппопорт, К. Станіславський, К. Юнг. С. Афанасьєв докладно вивчає та аналізує емпатійні теорії художнього сприйняття на Заході. В естетиці Г. Вагнера позначена ідея синтезу мистецтв, яку можна вважати основою для емпатійного «проникнення» одного виду мистецтва в інший. Роботи Н. Бенеш і М. Папуш розкривають акторську психотехніку з точки зору механізмів емпатії. У вітчизняній естетичній думці на основі естетичної емпатії досить успішно проаналізована В. Івасишиним роль мистецтва в формуванні людської чуттєвості. Дослідження в цій сфері створюють можливість розглянути емпатію як трансестетичний феномен у мистецькому зрізі естетики, зокрема, проаналізувавши можливості таких синтетичних видів як кіно та театр.

Відтак, аналіз праць, що мають безпосереднє відношення до теми дисертаційного дослідження, є підґрунтям для осмислення емпатії як трансестетичного феномену.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі філософії Національного університету водного господарства та природокористування МОНУ (м. Рівне) в межах наукової теми: «Людина-культура-духовність: сучасні теоретичні, методологічні та практичні проблеми» (державний номер № 0113U004050).

Мета дисертаційної роботи: проаналізувати сутність феномену емпатії та обґрунтувати його трансестетичний характер. Досягнення даної мети передбачає вирішення наступних завдань:

- розглянути історію зародження уявлень про емпатію та еволюцію змісту даного поняття;
- з'ясувати сучасний зміст дефініції емпатії в міжнауковому контексті;
- обґрунтувати евристичне значення емпатії як естетичної категорії;
- визначити специфіку емпатії як трансестетичного феномену;
- дослідити роль емпатії в почуттєвому пізнанні світу;
- довести, що емпатія є необхідною умовою духовно-естетичної творчості;
- проаналізувати мистецький процес в емпатійному вимірі.

Об'єкт дисертаційного дослідження – емпатія як трансестетичний феномен.

Предмет дослідження – особливості проявів емпатії в естетичній чуттєвості.

Методологічну і теоретичну основу дослідження склали загальнонаукові принципи систематизації та узагальнення досліджуваної проблеми. Мета і завдання роботи обумовили застосування таких методів дослідження: історичного – у накопиченні первинних даних, отриманих із першоджерел і критичної літератури, феноменологічного – для виявлення феномену емпатії в естетиці; герменевтичного – для дослідження та структуризації різних модифікацій поняття «емпатія»; аналітичного – у вивченні концептуальних засад, на яких ґрунтуються сучасні підходи до вивчення проблем естетичної чуттєвості, емпатійного пізнання та художньої творчості; біографічного – у вивченні епістолярної, автобіографічної та мемуарної літератури з метою кваліфікованого виявлення методу емпатії в процесі творчої діяльності митця.

Складність та багатоаспектність концептуальних позицій, узятих з різних наук, – естетики, психології, філософії, мистецтвознавства – і необхідність аналізу емпатії як трансестетичного феномену, зумовили застосування міжнаукового та порівняльного підходів.

Основу дослідження склали психологічні та філософські концепції емпатії, а також теоретичний аналіз зарубіжної та вітчизняної наукової літератури в сфері естетики, культурології, філософії, психології. У дисертації використовувалися філософські ідеї Є. Басіна, Є. Ільєнкова, В. Пузиревського; естетичні та психологічні ідеї Л. Виготського, Т. Гаврилової, Т. Ліпса, С. Маркуса, К. Роджерса; дослідження українських естетиків та культурологів Т. Ємельянової, О. Кодьєвої, Л. Левчук, О. Оніщенко, Т. Орлової, О. Наконечної, В. Савченко, О. Сарнавської, Н. Хамітова, С. Холодинської та ін.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що вперше на основі міждисциплінарного підходу проведено системний аналіз емпатії як трансестетичного феномену. При цьому емпатія розглядається не лише як спосіб розуміння «Іншого», а й як процес побудови внутрішнього

ціннісно-сміслового образу, який трансформує дійсність, наповнюючи та емоційно забарвлюючи її особистісними переживаннями, і є основою емоційної комунікації (трансляції почуттів).

Наукова новизна дисертаційного дослідження знайшла своє відображення у наступних положеннях, у яких *вперше*:

– встановлено, що трансестетичність феномену емпатії полягає в оприявленні його сутності у всьому вимірі естетичного як духовного (ціннісно-сміслового): і в чуттєвому відношенні людини до світу, і в мистецькому вимірі, що передбачає сама дефініція естетики. Водночас, емпатія, як феномен естетики, виходить далеко за її межі, спрямовуючи вектори свого розвитку у сферу етики, аксіології, гносеології тощо. Головною ознакою емпатії як трансестетичного феномену є трансляція почуттів, емоційна комунікація, в основі якої лежать духовно-естетичні переживання людини, її цілеспрямована активна культуротворча діяльність. Акумулюючи в собі смислові потенції відношення небайдужості людини до світу, до самої себе, цілей і сенсу свого існування, феномен емпатії є важливим елементом зв'язку людини зі світом та сферою внутрішнього «Я». Здійснюючи активізуючий вплив на людську чуттєвість, емпатія пронизує усі її сфери та відображає універсальне людське світовідношення;

– доведена необхідність введення в естетичний дискурс поняття «естетична емпатія» та обґрунтовано його зміст. Естетична емпатія – це процес побудови внутрішнього ціннісно-сміслового образу реальності на основі якого мистецтво створює художню дійсність, трансформуючи реальність із позицій особистої людської зацікавленості, що виражена складною гамою переживань та є новою точкою відліку на шляху пізнання одного виду мистецтва іншим (їх синтез). Наповнюючи мистецтво почуттями, естетична емпатія виступає як можливість відчутти художню дійсність через призму цінностей та смислу. Отже, естетична емпатія притаманна як митцю, так і реципієнту та є основою для трансляції почуттів;

– обґрунтовано положення про те, що емпатія є філософсько-естетичним поняттям, що описує спосіб почуттєвого пізнання світу, метою якого є не істина, а цінність, а результатом – отримання естетичного задоволення: завдяки чому вона виступає пізнанням світу на аксіологічному рівні. Саме завдяки емпатії світ, який входить в поле зору людини, що пізнає, набуває певного значення. Сенс має тільки світ у людині, і цього сенсу він набуває у тому числі і завдяки емпатії.

Набули подальшого розвитку:

– поняття «одухотворення», «одушевлення», «персоніфікація»; «співпереживання», «співчуття», «співстраждання», «співучасть»; «симпатія», «любов»; «перенесення», «перевтілення»; «вживання», «вчування», «проекція», «об'єктивація», які мають феноменологічну схожість з поняттям «емпатія», що є вагомим внеском у дослідження становлення даного поняття та розкривають міжнауковий характер його розвитку;

– наявні дослідження українських (І. Вернудіна, В. Гриценко, Л. Левчук, В. Мазепа, Л. Мізіна, О. Наконечна, О. Оніщенко) та зарубіжних

(Р. Арнхейм, Є. Басін, С. Раппорт, К. Станіславський, К. Юнг) естетиків щодо поняття «художній образ». На основі яких доведено, що створення художнього образу через емпатію – це процес становлення себе в іншому. Відповідно, процес сприйняття цього образу – становлення іншого в собі.

Конкретизовано і доповнено положення про те, що:

- справжня комунікація, комунікація як творчість, неможлива без уявлення та відчуття себе в позиції «Іншого». Основою комунікації може виступати емпатія, яка є особливим способом почуттєвого пізнання, проникненням у внутрішній світ «Іншого», таким розумінням, коли «розуміння» означає бачення суб'єктом внутрішнього світу «Іншого» так, як його бачить він сам, із його внутрішньої системи координат;

- психологічні механізми емпатії є необхідною передумовою повноцінного функціонування творчого процесу;

- інтерпретація поняття «емпатія» носить поліваріантний характер, а саме: як вчування – в естетиці, як афективна, когнітивна, конотативна емпатія – в психології та як співчуття, симпатія, розуміння – в філософії.

Теоретична і практична значущість дослідження полягають у тому, що матеріал дисертації має важливе значення для розширення змісту сучасної естетики, поглиблює теоретичне осмислення метаморфоз естетичного процесу та художньої творчості. Його результати можуть бути використані для подальшої науково-теоретичної розробки проблеми естетичної чуттєвості; філософського обґрунтування почуттєвого способу пізнання; для оновлення змісту курсів з естетики, філософії, історії та теорії культури, мистецтвознавства; для розробки навчальних курсів та спецкурсів з проблем міжіндивідуального та міжкультурного спілкування; спецкурсів з соціокультурної антропології, політології; для використання на практиці в міжкультурній комунікації.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки та положення наукової новизни отримані автором самостійно. Усі публікації автора є одноосібними.

Апробацію результатів дослідження здійснено шляхом оприлюднення одержаних матеріалів у доповідях на теоретичних семінарах та засіданнях кафедри філософії Національного університету водного господарства та природокористування, а також на щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу НУВГП (2010-2015); конференціях, круглих столах, семінарах: *всеукраїнських* – «Тарас Шевченко в культурному просторі України та світу» (Рівне, 2014), «Актуальні проблеми сучасної філософії та науки у глобалізованому світі» (Житомир 2014); *міжнародних* – «Традиція і культура. Платон. Актуальність філософської традиції» (Київ 2013), «Nauka i inowacja – 2013» (Przemyśl, 2013), «Дні науки філософського факультету – 2014» (Київ, 2014), «Філософія: нове покоління» (Київ, 2014), «Традиція і культура. Обрії свободи» (Київ, 2014), «Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації» (Харків, 2015), «Антропологічні виміри філософських досліджень» (Дніпропетровськ, 2015), «Дні науки

філософського факультету – 2015» (Київ, 2015), *інтернет-конференції* «Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития» (www.sworld.com.ua, 1-12 октября 2013).

Публікації. Основні результати дисертації викладено у 15 одноосібних публікаціях, з них 5 надруковані у наукових фахових виданнях України за напрямом «філософія», 1 – у збірнику матеріалів науково-практичної конференції, що входить в міжнародну наукометричну базу РИНЦ SCIENCE INDEX, 1 – у збірнику, який зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань Ulrichsweb™ Global Serials Directory, науково-метричних системах Google Scholar, DOAJ, eLIBRARY.ru, CiteFactor, WorldCat, Bielefeld Academic Search Engine, УІНЦ.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, 3 розділів (9 підрозділів), загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 201 с., із них 176 с. основного тексту та 25 с. – список використаних джерел, що складає 274 найменування, у тому числі 33 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, окреслено ступінь її наукової розробленості, визначено мету, завдання та методи дослідження; сформульовано його наукову новизну, практичне та теоретичне значення, наведено дані про публікації та апробацію результатів дослідження.

Перший розділ **«Трансформація змісту поняття «емпатія»: міждисциплінарний діалог»** складається з двох підрозділів і присвячений дослідженню об'єктивних витоків становлення та розвитку поняття «емпатія» в історичній ретроспективі та його трансформації у різних сферах соціогуманітарного знання: філософії, естетиці, психології тощо.

У підрозділі 1.1 **«Витоки та становлення поняття «емпатія»»** проаналізовано джерела виникнення поняття «емпатія». З'ясовано, що дане поняття бере свій початок з давньогрецької філософії, де його розуміли як симпатію і як духовну об'єктивну спільність, через яку люди співчують один одному. Поняття «емпатія» в давньогрецькій філософії було тотожне таким поняттям як «співпереживання», «співчуття». Префікс «спів-» підкреслює деяку співзвучність, подібність між переживаннями одного суб'єкту й особистістю «Іншого».

Виявлено, що для розвитку та становлення поняття емпатії важливий внесок мають дослідження, пов'язані з поняттями «симпатія», «розуміння» та «вчування». При цьому симпатію розуміють як властивість людської душі та розглядають її як регулятор стосунків між людьми в суспільстві, основу совісті, альтруїзму, справедливості (А. Сміт, Г. Спенсер, А. Шопенгауер і М. Шеллер). Для такої симпатії індивіду необхідно перейти на позицію «Іншого», уявити себе на його місці, в його ситуації.

Відзначено, що важливий внесок у розвиток емпатії як основи розуміння було здійснено представниками герменевтики (Ф. Шлеєрмахер, В. Дільтей, Г. Зіммель, П. Рікер). Згідно їхніх поглядів, розуміння «Іншого» відбувається на основі співпереживання та ідентифікації як механізмів міжособистісного пізнання.

Наголошено, що на формування поняття «емпатія» значний вплив також мало поняття «вчування», започатковане та розвинуте в німецькій філософії та естетиці К. Грооса, Т. Ліппса, Р. Фішера та І. Фолькельта. «Вчування» – термін психології мистецтва й естетики, що означає процес перенесення на предмет переживань, внутрішніх почуттів та настроїв. У науковий обіг термін «емпатія» вводить Е. Тітченер як прямий переклад поняття «вчування».

У підрозділі 1.2 **«Проблема емпатії як об'єкт теоретичного аналізу: традиції та сучасний стан»** проаналізовано погляди дослідників на феномен емпатії в психології, психотерапії, філософії, естетиці. Встановлено існування різних варіантів осмислення поняття «емпатія», зокрема, звертається увага на такий аспект емпатії як внутрішнє переживання змісту, що сприймається суб'єктом (А. Бен, Т. Ліппс, Т. Рібо); як специфічної емоційної реакції на вплив соціального середовища без значимого навантаження психічних станів суб'єкта (біхевіористичні концепції М. Аргайла, М. Хоффмана); як «здатності прийняти роль іншої людини» (Дж. Мід) та «переміщення» її в соціальну сферу (У. Бронфенбреннер, Р. Даймонд).

Визначено, що один із смислових відтінків серед багатогранності уявлень про емпатію в психології: емпатія – це особливий тип міжособистісного пізнання, проникнення у внутрішній світ іншого, таке розуміння, при якому «розуміння» означає бачення внутрішнього світу іншого так, як його бачить він сам, відповідно до його внутрішньої системи координат, тобто, як цілісний процес проникнення у внутрішній світ іншого та його «емпатійне розуміння».

Виявлено, що емпатія як особливий механізм пізнання, передбачає аспект «вчування». Ситуація повинна бути відчута «під кутом зору» іншого, щоб бути змодельованою на новому рівні розуміння. Тому поняття «емпатія» часто вживається як синонім поняття «розуміння» або як невід'ємний елемент самої сутності розуміння.

Аналіз інтерпретацій щодо визначення поняття «емпатія» на основі міждисциплінарного підходу було доповнено дослідженням психотерапевтичних технік «пробудження» емпатії. Розглянуто твердження про те, що пояснення на фоні емпатійного розуміння «Іншого» є частиною емпатійного процесу (К. Ягнюк, К. Ясперс, Г. Етчеґоян). Описані ідеї Дж. Ігана і К. Роджерса, які в руслі гуманістичної психології визначають емпатію як здатність розуміти та проникати в світ іншої людини, а також передавати їй це розуміння.

Показано, що розгляд емпатії як одного із механізмів міжособистісного пізнання є «проривом» у сферу філософії, як процесу, що дозволяє розуміти «Іншого». Відмічено, що у філософії феномен емпатії часто не називається і

вивчається в аспекті близьких за значенням та в структурі таких категорій як «розуміння», «сприйняття», «уявлення», «інтуїція», «рефлексія», «наслідування» тощо. Крім того, емпатію розглядають також як необхідну умову, яка розвиває особистість, підвищує її соціальну активність. У феноменології поняття «емпатія» використовується для опису досвіду пізнання «Іншого» через себе самого (феноменологічна теорія емпатії Е. Штейн). В екзистенціалізмі розглядається передусім не емпатійний спосіб відношення до «Іншого», а початкова емпатійна здатність екзистенцій «спів-бути» один з одним ще до виокремлення «іншості» як такої. Тому ця здатність позначається поняттям не «емпатія», а розумінням «спів-буття».

Другий розділ **«Місце емпатії в сучасному естетичному дискурсі»** – складається із трьох підрозділів, у яких досліджено специфічні риси емпатії як трансестетичного феномену та розкрито суть емпатійного пізнання, яке виступає способом почуттєвого пізнання світу.

У підрозділі 2.1 **«Емпатія як феномен естетики»** досліджено зміст та особливості емпатії як естетичного феномену. На основі феноменологічного методу здійснено стислий аналіз поняття «феномен» у феноменологічній традиції. Відзначено, що феномен – це безпосередня даність свідомості, що виявляє себе шляхом «спотворення» природної установки в феноменологічній рефлексії, коли ми звертаємо увагу від речі на свою усвідомленість речі (Е. Гуссерль), або не позначає нічого «змістовного», але відноситься тільки до «способу», завдяки якому щось стає нам доступним. Феномен в цьому сенсі – це не видимість речі, а її самоданність, він не передбачає поза собою існування «речі самої по собі». Феноменологічно речі суть те, що вони суть як речі досвіду (М. Гайдеггер).

Відмічено, що особлива риса феномену емпатії – те, що вона є не просто частиною реальності, але одночасно і способом її пізнання. Саме завдяки феномену емпатії світ, який входить в поле зору людини, що пізнає, набуває певного значення. Сенс має тільки світ у людині (Е. Гуссерль), і цей сенс він отримує у тому числі й завдяки емпатії.

Акцентовано увагу на необхідності розширення предметного поля естетики, що в свою чергу спонукає включати у сферу естетичних досліджень ментальні, культурні, соціальні та техногенні чинники. Давня проблема самовизначення естетики стала як ніколи актуальною у другій половині ХХ ст. Інтереси естетики починають тісно переплітатися зі сферами дослідження інших філософських і гуманітарних дисциплін, – наприклад, феноменології, психології, епістемології тощо. Усе це створює додаткові виклики для естетики, спонукає до перегляду її предметного поля та сфери її компетенції.

Спираючись на дослідження вітчизняних та зарубіжних естетиків, визначено, що естетика, з одного боку, – наука про становлення та розвиток людської чуттєвості, а з іншого, – метатеорія мистецтва (Л. Левчук). Таким чином, трансестетичним є феномен, який має активізуючий вплив на людську чуттєвість, пронизує усі її сфери та відображає універсальне людське світовідношення. Відповідно, емпатія, як можливість через

«внесення почуттів» відчутти навколишній світ (зокрема і художню дійсність), є трансестетичним феноменом, оскільки оприявлює власну сутність у всьому вимірі естетичного як духовного (ціннісно-сміслового): і в чуттєвому відношенні людини до світу, і мистецькому вимірі, що передбачає, власне, сама дефініція естетики.

Доведено, що естетична емпатія є процесом побудови внутрішнього ціннісно-сміслового образу реальності, що сприймається, у результаті чого об'єктивне трансформується в суб'єктивну реальність.

У підрозділі 2.2 «Емпатійне пізнання як особливий прояв людської чуттєвості» визначено, що емпатійне пізнання – це особливий прояв людської чуттєвості, та, разом з тим, – це вихідний пізнавальний механізм, який дозволяє зафіксувати «Іншого» як суб'єкта. На основі аргументованого аналізу відмічено, що окрім емпатії (як процесу вчування), до емпатійного пізнання відносяться наступні компоненти: розуміння «Іншого», суб'єкт-суб'єктні стосунки, любов, єдність (але не злиття) того, хто пізнає та пізнаваного, уява, віра, фантазія, інтуїція.

Відзначено, що справжня комунікація, власне, комунікація як творчість, неможлива без уявлення та відчуття себе в позиції «Іншого». Основою комунікації може виступати емпатійне пізнання. Обґрунтовано, що емпатія є особливим способом почуттєвого пізнання, проникненням у внутрішній світ «Іншого», таким розумінням, коли «розуміння» означає бачення внутрішнього світу «Іншого» так, як його бачить він сам, із його внутрішньої системи координат. Це є цілісний процес проникнення у внутрішній світ об'єкта і його «емпатійне розуміння», як розуміння на рівні почуттів у площині смислів та цінностей, без претензії на абсолютне розуміння з точки зору логіки.

Розуміння світу «Іншого» здійснюється шляхом «уживання», «співпереживання», «вчування». Таким чином, категорії емпатійного пізнання виявляються як «розуміння-вчування», як деякий «спалах», «осяяння», «інтуїція», «любов». Тому неприпустимо зводити розуміння лише до рефлексії та мислення. Визначено, що емпатійне пізнання є способом почуттєвого пізнання, який пов'язаний із сенсом існування людини в світі.

Цей висновок впливає з аналізу позицій Г. Гадамера, В. Дільтея та Ф. Шлейєрмахера. Так, Ф. Шлейєрмахер засобом розуміння вважає мову, оскільки вона пов'язана з актом пізнання не зовнішнім, а внутрішнім, органічним способом і виражає дійсний взаємозв'язок включених у коло пізнання людей. Споглядання іншої індивідуальності, яка пізнається як протилежність своєї власної, є корелятом саморозуміння. В. Дільтей розробив метод «розуміння» як безпосереднього усвідомлення деякої духовної цілісності в сенсі цілісного переживання. Розуміння, споріднене інтуїтивному проникненню в життя, він протиставляє методу пояснення, застосовному в науках про природу, де ми вдаємося до розсудливого доказу, а розуміння «чужого світу» здійснюється шляхом «уживання», «співпереживання», «вчування». На думку Г. Гадамера, розуміння втягнуте в подію, нею обумовлене та нею пронизане. К. Ясперс об'єднує сенси

розуміння та вчування, С. Франкл пов'язує термін «розуміння» з такими поняттями, як «сенс» та «значення». С. Рубінштейн говорив про емпатію як про компонент любові людини до людини.

Наголошено, що процес «вчування» в «Іншого» не включає повного тотожного злиття з іншим суб'єктом комунікації. Суб'єкт знаходить в «Іншому» не просто предмет співчуття (бо у такому вигляді відбувається його привласнення і колонізація), а рівноправного партнера, взаємодія з яким визначає становлення пізнавальної, естетичної, моральної та інших форм соціальної та культурної діяльності (М. Бахтін).

Розкрито деякі особливі переваги емпатійного пізнання, як особливого прояву людської чуттєвості, над раціональним та емпіричним рівнями пізнання. Обґрунтована філософсько-естетична основа емпатійного пізнання, оскільки, як філософське знання пронизує всі сфери людської діяльності, так і емпатійне пізнання дозволяє проникнути в своєрідність різних типів пізнавальних процесів. Отже, емпатійне пізнання, ґрунтуючись на відчуттях, на сприйняттях, на думках, висновках, на інтуїції тощо, прагне пізнати загальність істини як синтез даних, ніби «стаючи» предметом пізнання «зсередини».

У підрозділі 2.3 **«Сутність та особливості емпатійного пізнання»** показано, що сутністю емпатійного пізнання є деяка «акварельна суть», оскільки у всякому «Іншому» крізь його почуття, думки та дії «прозора» проступає те головне, що утворює його сенс як людини, а через емпатійне розуміння даний сенс стає доступним для «іншого Я». Зазначено, що емпатійне пізнання передбачає наявність єдності того, хто пізнає, та пізнаваного, але не злиття їх в процесі пізнання. Воно засноване на відкритті певного «каналу», спільного для обох, що дозволяє «проникнути» у почуття «Іншого», незважаючи на полярність «частин» даної єдності.

На основі аналізу різних підходів до осмислення сутності емпатійного пізнання, аргументовано показано як його переваги, так і обмеженість. Розглянуто думки вчених, які намагаються довести обмеженість емпатійного пізнання та здійснена спроба їх спростувати. Твердження деяких авторів (В. Філатов), що проти емпатії можна обернути більшість з критичних аргументів проти аналогії спростовано наступними аргументами: якби наше знання про іншу свідомість повністю обмежувалося тим, що ми можемо пережити в своїй власній свідомості, то дальтонік не міг би знати, що інші люди бачать ті кольори, яких не бачить він. Глухі люди не могли б знати, що інші люди можуть чути та навпаки (М. Слабошпицький «Плем'я»).

Зазначено, що деякі дослідники вбачають обмеженість емпатійного пізнання у тому, що людина повинна володіти певного роду емпатійними здібностями. Проте твердження щодо наявності емпатії лише в обраних спростовано аргументами про які свідчить сучасна наука, зокрема, відкриттям «дзеркальних нейронів». Проаналізовано дослідження Джакомо Ріццолатті, Вітторіо Галезе, Леонардо Фоггасі, Марко Іакобоні, Тані Сингер, Ніколаса Данцигера, на основі яких можна дійти висновку, що феномен

дзеркальних нейронів дозволяє пояснити такі явища, як розуміння емоцій та почуттів інших, здатність до співпереживання та співчуття.

Відмічено, що реальне обмеження емпатійного пізнання виявляється, по-перше, в суб'єкт-суб'єктному характері пізнання, по-друге, в можливій односторонній моральній мотивації (проникнення в світ «Іншого» і розуміння його особливостей дуже часто дозволяє впливати на нього в тому напрямі, який вигідний «іншому Я»).

Показано, що «вчування», ймовірно, і є та основа, яка здатна примирити (і об'єднати) гуманітарні та природничо-наукові види знання. Адже справжній учений в своїй здатності здійснювати акти трансценденції подібний до музиканта, здатного бачити чисту надчуттєву форму. Розуміння кантівської «речі у собі» залежить від «вектора» її людського сприйняття, її неможливо пізнати ззовні, а лише зсередини.

Доведено, що не зважаючи на обмеженість даного методу пізнання, його можна визначити як «золотий перетин» пізнання, який дозволяє зрозуміти феномени з точки зору сенсу і цінностей (без претензії пізнати їх до кінця з позицій логіки).

Третій розділ **«Мистецький процес в емпатійному вимірі»** складається з чотирьох підрозділів і присвячений дослідженню феномену емпатії в сфері мистецтва, зокрема, в художній творчості.

У підрозділі 3.1. **«Механізми емпатійної взаємодії»** показано, що, маючи у своїй основі як пізнавальні, так і комунікативні підвалини, емпатія як трансестетичний феномен функціонує завдяки цілій низці психологічних механізмів.

Відзначено існування різних поглядів на сукупність механізмів, що забезпечують процес емпатії. Зокрема, Є. Басін і Л. Большунова визначають емпатійну здатність як здатність фантазії формувати «я-образи», стаючи на позицію цих «Я». При цьому вказано на специфічний механізм емпатії – проекцію-інтродекцію та на результат цих процесів – ідентифікацію. Виділяючи такі механізми емпатійної взаємодії як зараження, ідентифікацію, проекцію та інтродекцію, грузинський психолог Н. Сарджвеладзе основними механізмами процесу емпатії вважає зараження та ідентифікацію, а проекцію та інтродекцію розглядає як прояви або елементи одного механізму ідентифікації. Т. Гаврилова, Ю. Менджеріцька виділяють наступні механізми емпатії по мірі їх появи в онтогенезі: емоційне наслідування та зараження, ідентифікація, розуміння і рефлексія. На необхідність розрізнення механізмів наслідування та ідентифікації вказують зарубіжні дослідники П. Массен, Дж. Конджер, Н. Ньюкомб, російські вчені Р. Крічевський, Е. Дубовська, М. Станкін. І. Юсупов описує егоцентрацію і децентрацію як функціональні механізми емпатійного розуміння. Проекція, інтеракція, аттракція та інтродекція розглядаються ним як процеси в контексті системно-структурної моделі емпатії.

Відтак, констатовано, що реалізація емпатії як процесу здійснюється за допомогою цілого комплексу функціональних механізмів, який включає як елементарні (емоційне зараження та наслідування), так і складні форми. До

останніх належать ідентифікація, егоцентрація, децентрація, проекція, інтродекція та рефлексія як найбільш складний функціональний механізм емпатійної взаємодії. У психологічній науці зустрічається змішування та навіть ототожнення понять емпатії й ідентифікації, зважаючи на їх досить велику феноменологічну спорідненість.

У підрозділі 3.2 **«Емпатія як необхідна умова людської творчості»** на основі комплексного дослідження наукових розробок проблем творчості, встановлено, що творчість – це комплексна проблема, яка, в свою чергу, має таку наслідкову рису як необхідність постійного удосконалення понятійного апарату для дослідження проблем творчості, зокрема, художньої.

Показано, що естетика в межах методології міжнаукового діалогу може виконати функцію метатеорії художньої творчості. Аргументовано, що «емпатія» є одним із ключових понять в естетиці (Х. Хеге, С. Маркус, К. Юнг). Воно значно збагачує поняттєво-категоріальне забезпечення процесу дослідження складових компонентів творчості.

В процесі осмислення поглядів Л. Виготського, К. Грооса Т. Ліпса, Є. Басіна, акцентовано увагу на тому, що мистецтво є «суспільною технікою почуттів». Вживаючись, вчуваючись в образи, людина наділяє їх своїм «Я», ніби одушевлює їх (якщо вони – образи неживих речей), оживляє, додає їм смисловий статус «Я». Відтак, констатовано, що емпатія допомагає відкривати таємниці та смисли оточуючого нас світу.

На основі біографічного методу здійснено аналіз теоретичних рефлексій самих митців (Г. Гейне, М. Булгакова Г. Ібсена, Г. Нейгауза, Л. Толстого, І. Тургенєва, Лесі Українки, Г. Флобера, І. Франка, Т. Шевченка, В. Яхонтова та ін.) та науковців (А. Туполева, К. Поппера, А. Ейнштейна), які скеровані на осмислення власної творчості. Це дозволило зробити висновок, що творчий процес обумовлений емпатією, супроводжується нею і без неї неможливий. Таким чином, емпатія, як особливий прояв людської чуттєвості, є необхідною умовою творчості. В процесі протікання творчого акту розвинена чуттєвість митця трансформується в художній твір. Основою такої трансформації є процес емпатії.

Показано, що в умовах використання методу емпатії необхідно нібито злитися з об'єктом дослідження, що вимагає величезної фантазії, уяви. Відбувається активізація фантастичних образів та уявлень, що приводить до зняття бар'єрів «здорового глузду» і віднаходження оригінальних ідей. Завдання митця полягає в тому, щоб «стати» предметом, що вимагає певного «входження» в образ. Таким чином, доведено, що емпатія широко використовується у вирішенні творчих завдань, завдяки чому стає зрозумілим зв'язок між наукою та мистецтвом, оскільки і художня, і наукова діяльність є єдиним процесом людської творчості, де емпатія як властивість і процес виступає визначальним моментом.

У підрозділі 3.3 **«Емпатійні витoki створення та сприйняття художнього образу»** обґрунтовано положення про те, що в мистецтві емпатія проявляється, передусім, через систему «людина – художній образ». Відповідно емпатія виступає визначальною умовою людської творчості та

спів-творчості. Необхідною передумовою реалізації художнього образу є особистісне переживання (В. Малахов).

Доведено, що співтворчість – це такий самий емпатійний акт, як і творення. У процесі моделювання художнього образу твору реципієнт доповнює його зміст власними переживаннями, зумовленими особливостями його людської особистості, життєвого та творчого шляху. Саме завдяки емпатії неживий, з точки зору «здорового глузду», твір мистецтва стає ніби «живим» єством.

Обґрунтовано, що сприймаючи твір мистецтва, людина входить у спілкування персонажів, накладаючи на нього свій життєвий досвід, стає його віртуальним учасником, займаючи особисту позицію. Вона не є пасивним споглядачем мистецтва, бо створюючи художній світ (домислюючи, домальовуючи), виступає як співавтор твору. Низка індивідуальних асоціацій створює плетиво зв'язків з художнім образом, наділяючи його справжньою життєвістю. Прямуючи від форми до змісту, пронизуючи почуттями, сприйняття реципієнта відтворює художньо-образний проект митця кожен раз на іншому рівні духовного масштабу глядача, читача, слухача. Цим обумовлена різна повнота його осягнення.

Відмічено, що для осягнення художнього твору потрібні відмінні від логіко-поняттєвих, тобто емпатійні засоби пізнання. У просторі естетичного зв'язок загального й особливого здійснюється через співпереживання, яке, занурюючи людину у сконденсовану в художньому образі почуттєву атмосферу, дозволяє включати предмет художнього сприйняття в систему її особистих цінностей та орієнтирів як реальну складову власного буття.

Таким чином аргументовано, що створення художнього образу через емпатію – це процес становлення себе в іншому, а отже, і процес сприйняття цього образу – становлення іншого в собі. Рецепція образу є повноцінним художнім пошуком, побудованим на асоціаціях, спогадах, переживаннях, роздумах, є співтворчістю, що вимагає естетичних і моральних зусиль. Відповідно, і створення, і спів-творчість наповнені емпатією та без неї не можливі. Емпатія є необхідним переживанням суб'єкта художньої діяльності та однією з умов художньої творчості, через неї можна проаналізувати та відтворити основні етапи художнього процесу.

Наголошено, що емпатія належить до трансестетичних феноменів, сутнісних властивостей мистецтва, головною ознакою якої є духовно-естетичні переживання людини, її цілеспрямована активна культуротворча діяльність, створення та сприйняття творів мистецтва.

У підрозділі 3.4 «**Видова специфіка мистецтва: творчий потенціал емпатії**» обґрунтовано положення про те, що емпатія виступає процесом, завдяки якому мистецтво проникає в духовні глибини людини через зовнішні форми буття, наділені енергією людського світовлаштування. Розглянувши феномен емпатії у видовій специфіці мистецтва, доведено, що на емпатійних переживаннях базується все мистецтво. Кожен із розглянутих видів мистецтва (поезія, живопис, музика, а особливо кіно та театр) пронизаний емпатією.

Показано, що за допомогою емпатії художній образ, створений в одному виді мистецтва, може бути доповнений і поглиблений з позиції іншого (інших), тобто, відкриті його нові грані. Саме тому синтетичні види мистецтва вимагають найбільш розвиненої емпатійної здібності від їх творців та справляють найсильніший емпатійний вплив на реципієнта.

Особлива увага звертається на те, що такі види мистецтва, як кіно та театр (зокрема, розглядаються режисерська система К. Станіславського та творчо-пошукові розробки Р. Віктюка та А. Тарковського), ще доводять визначальну роль емпатії: вони нею наповнені та без неї не мислимі. Посилаючись на аналіз дослідження Н. Бенеш, доведено, що в самій природі акторської психотехніки закладені психологічні механізми розвитку емпатії, необхідні для встановлення контакту зі сценічними об'єктами, створення умов для емоційного обміну, розвитку здібності сприймати експресію іншого та відображати її.

Відмічено, що серед класичних видів мистецтва великими можливостями викликати емпатію володіє література, а серед синтетичних – кінематограф. Різниця залежить від техніки використання часу, що сприймається, і міри конкретності втілення життя літературою та кіно. У літературі можна розповісти про подію або навіть просто позначити її, а в кіно її потрібно показати. Доведено, що саме ця конкретність кінематографа обумовлює його особливі переваги перед літературою за силою безпосереднього сприйняття. Звільняючи глядача від необхідності напружувати уяву (конкретизація середовища в свідомості), пропонуючи це середовище в готовому вигляді, кіно, як і театр, зберігає великі «енергетичні ресурси» для емоційної глядацької реакції (принаймні порівняно з літературою).

Показано, що кіно наскрізь пронизане емпатією. Використовуючи ракурс, що змінюється, і «точку зору» камери, режисер та оператор можуть змусити глядача дивитися події буквально очима героя фільму. Завдяки цим засобам глядач безпосередньо переживає відчуття простору та орієнтацію в ньому об'єкту перенесення, героя, дивиться його очима в безодню, в яку йому належить зістрибнути, бачить його очима і ворога, і кохану людину. Кінопроекція доносить кожен вираз обличчя, кожен предмет такими, якими вони здаються і об'єкту перенесення, збуджує в глядачеві таке ж почуття кохання, ненависті, страху, радості, здивування тощо, яке відчуває в даний момент кіногерой. Це спонукає глядача прийняти художній образ героя, і, можливо, зрозуміти його, пройшовши зовсім інші рівні, ніж сам актор, але зрозуміти зсередини, з глибини душі через вчування на суб'єкт-суб'єктному рівні. Основою перенесення завжди є наш власний досвід, збіг можливих мотивів поведінки глядача та героя твору в пропонованих обставинах. Звідси починається процес подальшого дієвого збагачення цього досвіду через мистецтво.

На основі дослідження таких синтетичних видів мистецтва, як кіно і театр, доведено, наскільки режисер має бути істинно емпатійною людиною, здатною «зробити начинку» з різних видів мистецтва (союз літератури,

музики, танцювального мистецтва, живопису, архітектури і так далі). Багато геніальних режисерів, створюючи фільми, репрезентували в них різні види мистецтва, об'єднані однією метою, одним сенсом, причому, гармонійність даної системи визначається взаєморозумінням мистецтвами один одного.

ВИСНОВКИ

У висновках підсумовано наукові результати, отримані в процесі реалізації сформульованої мети та поставлених завдань дослідження, які висвітлюють проблематику та загальну структуру роботи та окреслено перспективи подальшого розвитку досліджуваних проблем.

Результати дисертаційного дослідження конкретизовано у наступних положеннях.

– Комплексний аналіз процесу зародження та еволюції уявлень щодо емпатії в історичній ретроспективі та в міжнауковому контексті дозволив встановити, що поняття «емпатія» має складну генезу, яка виявляється крізь призму досліджень у різних сферах соціогуманітарного знання. Для розвитку та становлення терміну «емпатія» важливе значення мають дослідження, пов'язані з поняттями «одухотворення», «одушевлення», «персоніфікація»; «співпереживання», «співчуття», «співстраждання», «співучасть»; «симпатія», «любов»; «перенесення», «перевтілення»; «вживання», «вчування», «проекція», «об'єктивація», які мають з ним феноменологічну схожість.

– Термін «емпатія», який сформувався в ХХ ст., надалі набув значного поширення та став об'єктом прискіпливої уваги психологів, психотерапевтів, філософів, естетиків, соціологів. Це зумовило надзвичайно високий рівень багатозначності, невизначеності поняття «емпатія». Сьогодні емпатія позначає співпереживання, осягнення емоційного стану, проникнення, вчування, наділення почуттями (внесення почуттів). Незважаючи на деякі специфічні відмінності означене поняття у даних сферах вивчення має спільне ядро. Зокрема, загальним в них є те, що емпатія – це певне інтеграційне утворення, властивість людини, що виявляється в ситуаціях міжособистісного спілкування та в процесі почуттєвого пізнання світу. Емпатія є особливим способом пізнання, проникненням у внутрішній світ іншого, таким розумінням, при якому «розуміння» означає бачення внутрішнього світу іншого так, як його бачить він сам, із його внутрішньої системи координат. Емпатія є способом розуміння «Іншого» крізь його почуття, думки і дії, що утворюють його суть як людини з точки зору сенсу та цінностей.

– Проаналізувавши зміну основних тенденцій змісту естетики, трансформації, можливі варіанти та модифікації її дефініції, розуміння поняття «естетичне» та «чуттєвість», обґрунтовано, що трансестетичним є феномен, який має активізуючий вплив на людську чуттєвість, пронизує усі її сфери та відображає універсальне людське світовідношення. Саме тому емпатія є трансестетичним феноменом, адже, акумулюючи в собі смислові потенції відношення небайдужості людини до світу, до самої себе, цілей і

сенсу свого існування, вона є важливим моментом зв'язку людини зі світом та сферою внутрішнього «Я».

– В естетиці емпатія є процесом побудови внутрішнього ціннісно-смыслового образу реальності, що сприймається. При цьому об'єктивне трансформується в суб'єктивну реальність. Естетична емпатія як можливість через «внесення почуттів» відчутти оточуючий світ (зокрема і художню дійсність), через призму цінностей та смислу пронизує всю естетику.

– Естетика – це наука про почуттєве пізнання світу та водночас – метатеорія мистецтва. Визначено, що емпатія функціонує в обох цих зрізах: саме тому вона є трансестетичним феноменом.

– Почуттєве пізнання іманентно емпатійне. Емпатія є способом пізнання об'єкту – отримання естетичної насолоди, вчування в об'єкт через проєкцію своїх почуттів та ідентифікацію з ним. Метою такого пізнання є не істина, а цінність. Відповідно, це пізнання світу на ціннісному рівні. Саме тому емпатія виступає філософсько-естетичним та аксіологічним поняттям.

– Справжня комунікація, комунікація як творчість, не можлива без уявлення та відчуття себе в позиції «Іншого». Неприпустимо зводити розуміння до рефлексії і мислення. Тому розуміння «чужого світу» здійснюється шляхом «уживання», «співпереживання», «вчування». Вивчення даної проблеми відкриває досі незвідані горизонти процесу розуміння на «надмовній», чуттєвій основі, що відкриває нові потенціали для міжособистісного та міжкультурного діалогу на ціннісному рівні, тому є перспективним для подальших досліджень.

– Маючи в своїй основі як пізнавальні так і комунікативні підвалини, емпатія як трансестетичний феномен функціонує завдяки цілій низці психологічних механізмів: елементарних (емоційне зараження та наслідування) та складних (ідентифікація, егоцентрація, децентрація, проєкція, інтроєкція та рефлексія).

– Емпатія, як особливий прояв людської чуттєвості, є необхідною умовою творчості. У процесі протікання творчого акту, розвинена чуттєвість митця трансформується в художній твір. Основою такої трансформації є процес емпатії.

– В мистецтві за допомогою емпатії людина олюднює себе, ідеально затверджує в духовній сфері. Створюючи та сприймаючи твори мистецтва, в процесі емпатії людина занурюється в сконденсовану в художньому образі почуттєву атмосферу, що дозволяє включати предмет художнього сприйняття в систему її особистих цінностей та орієнтирів як реальну складову власного буття. Відтак, емпатія виступає «інструментарієм» мистецтва, лежить в його основі та наповнює почуттями. Саме тому твір мистецтва «оживає» для глядача. Емпатія є необхідною умовою взаємодії і взаємовпливу мистецтв, що здійснюється через їх синтез.

– Завдяки емпатії мистецтво проникає в духовні глибини людини через зовнішні форми буття, наділені енергією людського світовлаштування, пробуджує в людині власне людське начало, спонукає до досягнення й перетворення світу, прилучає до процесу звеличення духу особистості й

удосконалення її внутрішнього світу. Саме завдяки емпатії мистецтво є тією гармонійною частиною духовного багатства особистості, яка розвиває в ній дійсно людські почуття: естетичні, інтелектуальні, моральні.

Здійснене дослідження не вичерпує актуальності інших аспектів порушеної проблеми. Адже, як трансестетичний феномен, емпатія виходить далеко за межі естетики, наповнюючи людське буття смисловими інтенціями, підіймає особистість на вселюдський подіум, залучає до загальнолюдських цінностей, спрямовуючи вектори свого функціонування і в сферу етики, аксіології, філософії. Перспективними напрямками подальших наукових розвідок вважаємо дослідження ролі емпатії в міжіндивідуальній комунікації та міжкультурному діалозі; вивчення емпатії як смислотворчого компоненту гуманістичної складової духовності. Актуальним, на наш погляд, є дослідження взаємозв'язку мови та емпатії.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

Статті у фахових виданнях

1. Матюх Т. М. Емпатійне пізнання як особливий прояв людської чуттєвості / Т. М. Матюх. // *Нова парадигма* : [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех. ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова ; творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 119. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – С. 104–111.

2. Матюх Т. М. Трансформація змісту естетики: теоретико-методологічні аспекти / Т. М. Матюх. // *Сборник научных трудов SWorld* / гл. ред. С. В. Куприенко. – Иваново : МАРКОВА АД, 2013. – Вып. 3, Том 30. – С. 74–78. (входить в міжнародну наукометричну базу РИНЦ SCIENCE INDEX).

3. Матюх Т. М. Проблема емпатії в М. Гайдеггера: мистецтво як спосіб вчування в Буття / Т. М. Матюх. // *Релігія та Соціум. Міжнародний часопис*. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – № 1–2 (13–14). – С. 226–231.

4. Матюх Т. М. Емпатійні витoki створення та сприйняття художнього образу / Т. М. Матюх. // *Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць*. – Харків : ХАІ. – 2015. – № 1. – С. 74–81.

5. Матюх Т. М. Емпатія як умова людської творчості / Т. М. Матюх. // *Антропологічні виміри філософських досліджень*. – Дніпропетровськ : ДНУЗТ. – 2015. – № 7. – С. 17–27. (Збірник зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань Ulrichsweb™ Global Serials Directory, наукометричних системах Google Scholar, DOAJ, eLIBRARY.ru, CiteFactor, WorldCat, Bielefeld Academic Search Engine, УІНЦ.)

6. Матюх Т. М. Поняття «емпатія»: витoki та трансформації в історико-філософському процесі / Т. М. Матюх. // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»* – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 17. – С. 87–92.

Публікації за матеріалами конференцій

7. Матюх Т. М. Платон: до витоків поняття «емпатія». / Матюх Т. М. // Міжнародна наукова конференція «Традиція і культура. Платон. Актуальність філософської традиції». – Ч. 2. – К. : Асоціація «Новий Акрополь», 2013. – С. 15–16.
8. Матюх Т. М. Емпатія як актуальна проблема сучасності. / Матюх Т. М. // Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Nauka i inowacja – 2013» Volume 8. Filozofia. Politologia. : Przemysł. Nauka i studia, 2013 – С. 31–35.
9. Матюх Т. М. Роль емпатії в створенні та сприйнятті художнього образу. / Матюх Т. М. // Актуальні проблеми сучасної філософії та науки у глобалізованому світі: зб. наук. праць. (За матеріалами V Всеукраїнської науково-теоретичної конференції молодих науковців від 20 грудня 2013 року) – Житомир : В-во Євенок О.О., 2014. – С. 213–215.
10. Матюх Т. М. Емпатія як проблема естетики. / Матюх Т. М. // «Дні науки філософського факультету – 2014», Міжн. наук. конф. (2014 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2014», 15-16 квіт. 2014 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – Ч. 2. – С. 91–93.
11. Матюх Т. М. Модифікація поняття емпатії в філософському дискурсі. / Матюх Т. М. // Досвід та його інтерпретації : тези дев'ятої студентсько-аспірантської міждисциплінарної конференції «Філософія: нове покоління» (Київ, НаУКМА, 20-21 березня 2014 року) / упоряд. А. Саковська, М. Богачов. – К. : «Києво-Могилянська академія», 2014. – С. 62–64.
12. Матюх Т. М. Живопис як компонент емпатичного «інструментарію». / Матюх Т. М. // «Традиція і культура»: Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ : Асоціація «Новий Акрополь», 12-13 грудня 2014 р. – Ч. 2. – С.13–14.
13. Матюх Т. М. Художня емпатія як визначальний чинник людської творчості. / Матюх Т. М. // Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації: зб. наук. праць: за матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. 5-6 листопада 2014 р. – У 2 ч. : Ч. 2 / під ред. О. Г. Романовського, Ю. І. Панфілова. – Харків : НТУ «ХПШ», 2015. – С. 205–209.
14. Матюх Т. М. Емпатія та наратив: роль інтерпретатора в мистецтві. / Матюх Т. М. // Антропологічні виміри філософських досліджень [Текст] : матеріали 4-ої міжнародної наукової конференції, Дніпропетровськ, 16-17 квітня 2015 р. – Д. : ДНУЗТ, С. 22–24.
15. Матюх Т. М. Роль емпатії в «синтетичних» видах мистецтва. / Матюх Т. М. // «Дні науки філософського факультету – 2015», Міжн. наук. конф. (2015 ; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2015", 21-22 квіт. 2015 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2015. – Ч. 5. – С. 102–104.

АНОТАЦІЯ

Матюх Т. М. Емпатія як трансестетичний феномен. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.08 – естетика.

У дисертації проаналізовано становлення уявлень про емпатію, еволюцію змісту даного поняття та з'ясовано сучасний зміст дефініції в міжнауковому контексті (естетика, філософія, психологія, нейрофізіологія). Обґрунтовано евристичне значення емпатії як естетичної категорії та визначено специфіку емпатії як трансестетичного феномену. Розкрито суть емпатійного пізнання як особливого прояву людської чуттєвості, що дозволяє «зрозуміти почуттям» переживання іншої людини, досягти реального когнітивного єднання того, хто пізнає і пізнаваного на основі співпереживання, ідентифікації та вчування, як механізмів міжособистісного пізнання.

Доведено, що емпатія як особливий прояв людської чуттєвості є необхідною умовою творчості. Створюючи та сприймаючи твори мистецтва, в процесі емпатії людина занурюється в сконденсовану в художньому образі почуттєву атмосферу. Взаємозв'язок «людина – художній образ» будується, насамперед, на феномені емпатії. Створення художнього образу за допомогою емпатії – це процес становлення себе в іншому, а процес сприйняття цього образу – становлення іншого в собі.

Таким чином, в мистецтві за допомогою емпатії людина олюднює себе, ідеально затверджує в духовній сфері. Саме завдяки емпатії мистецтво є тією гармонійною частиною духовного багатства особистості, яка розвиває в ній дійсно людські почуття: естетичні, інтелектуальні, моральні.

Ключові слова: емпатія, розуміння, вчування, співпереживання, емпатійне пізнання, чуттєвість, мистецтво, художній образ, перевтілення, проекція, інтроекція, ідентифікація.

АННОТАЦИЯ

Матюх Т. М. Эмпатия как трансэстетический феномен. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.08 – эстетика.

В диссертации осуществлен анализ становления представлений о эмпатии, эволюции содержания данного понятия в исторической ретроспективе и современного содержания дефиниции в межнаучном контексте (эстетика, философия, психология). Обоснованно эвристическое значение эмпатии как эстетической категории и определена специфика эмпатии как трансэстетического феномена. Определено, что трансэстетичность феномена эмпатии заключается в олицетворении его сущности во всем измерении эстетического. Эмпатия выступает трансэстетическим феноменом, главным признаком которого является духовно-эстетические переживания человека, его целенаправленная активная

культуротворческая деятельность и является сущностным свойством эстетического дискурса. Аккумулируя в себе смысловые потенции отношение неравнодушия человека к миру, к самому себе, целям и смыслу своего существования, феномен эмпатии является важным элементом связи человека с миром и сферой внутреннего «Я».

Раскрыта суть эмпатийного познания – как особого проявления человеческой чувственности, что позволяет «понять чувством» переживания другого человека, достичь реального когнитивного единения познающего и познаваемого. Эмпатийное познание рассматривается через призму понятия «Другого» на основе сопереживания, идентификации и вчувствования, как механизмов межличностного познания.

Определено, что эстетическая эмпатия является процессом построения внутреннего ценностно-смыслового образа реальности на основе которого искусство создает художественную действительность, трансформируя реальность с позиций личной человеческой заинтересованности, выраженной сложной гаммой переживаний и является новой точкой отсчета на пути познания одного вида искусства другим (их синтез). Наполняя искусство чувствами, эстетическая эмпатия выступает как возможность почувствовать художественную действительность через призму ценностей и смысла. Эстетическая эмпатия присуща как художнику, так и реципиенту.

Доказано, что эмпатия как особое проявление человеческой чувственности является необходимым условием творчества. В процессе протекания творческого акта, развитая чувственность художника через воплощение художественного образа трансформируется в художественное произведение. Создание художественного образа с помощью эмпатии – это процесс становления себя в другом. Соответственно, и процесс восприятия этого образа – становление другого в себе. Констатировано, что в искусстве с помощью эмпатии человек очеловечивает себя, идеально утверждает в духовной сфере. Доказано, что на эмпатийных переживаниях базируется все искусство. Именно благодаря эмпатии искусство является той гармоничной частью духовного богатства личности, что развивает в ней чувства действительно человеческие: эстетические, интеллектуальные, моральные.

Ключевые слова: эмпатия, понимание, вчувствование, сопереживание, эмпатийное познание, чувственность, искусство, художественный образ, олицетворение, проэкция, интроэкция, идентификация.

SUMMARY

Matyukh T. M. Empathy as Transaesthetic Phenomenon. – Manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Philosophy in specialty 09.00.08 – Aesthetics.

The thesis analyzes the formation of ideas about empathy, the evolution of the content of this concept and current content of definitions in the interdisciplinary context (aesthetics, philosophy, psychology). Grounded heuristic value of empathy as an aesthetic category and specificity defined empathy as

transaesthetic phenomenon. The essence of empathy knowledge as a special display of human sensibility that can "understand the sense of "experiencing another person's life into cognitive unity of the knowing and knowable based on empathy, identification and «einfühlung» as mechanisms for interpersonal knowledge.

Empathy as a special expression of human sensuality is a prerequisite for creativity. Perceiving and creating works of art in the process of empathy fused person is immersed in a sensory form of artistic atmosphere. It is noted that the relationship of a pair of "man – character" is based primarily on the phenomenon of empathy. Creating artistic images using empathy is the process of establishing themselves in another. The process of perception of the image – becoming more confident.

Using empathy in the art human being humanizes himself, perfectly approves the spiritual realm. Empathy is the harmonious part of the spiritual wealth of personality that develops real human feelings (aesthetical, intellectual, moral).

Keywords: empathy, understanding, «einfühlung», empathy knowledge, sensuality, art, artistic image, projection, introjection, identification.